

ŞER'İYE SİCİLLERİ IŞIĞINDA GAYRİMÜSLİM OSMANLI VATANDAŞLARININ AİLE HAYATI: KONYA ÖRNEĞİ (1700-1725)*

İzzet SAK**

Özet

Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan Konya, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde pek çok Osmanlı şehrinde olduğu gibi, Müslümanların yanında gayrimüslimleri de barındırmaktaydı. Gayrimüslimler İçkale gibi bazı mahallelerde çoğunlukta olmakla birlikte, bir getto halinde bir veya birkaç mahalleye tecrid edilmiş olmayıp, pek çok mahallede Müslümanlarla birlikte oturmaktaydılar. Gayrimüslim teb'a evlenme, boşanma ve miras gibi aile hukuku ile ilgili meselelerde kendi dinî cemaatlerinin hukukuna tâbi idi. Buna rağmen, bazen İslâm aile hukukunun ortaya koymuş olduğu hükümleri ve Müslüman toplum arasında yaygın olarak yaşayan âdet ve gelenekleri de tercih ettikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra gayrimüslimler, devletin fermanlarla yasaklamasına rağmen, İslâm hukukunun ortaya koyduğu prensipleri tercih etmeye devam etmişlerdir. Bu da, Müslüman bir toplum içerisinde yaşayan bu insanların o toplumun gelenek, görenek ve hukukundan nasıl etkilendiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Gayrimüslimler arasında İslâm hukukunun evlenme ve boşanma prensiplerinin yanı sıra, evliliğe ilk adım olarak kabul edilen nişan âdet ve geleneği de yaygın bir şekilde uygulanıyordu.

Anahtar Kelimeler

Konya, Gayrimüslim, Gayrimüslim Aile, Aile Hayatı, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları.

THE FAMILY LIFE OF NON-MUSLIM OTTOMAN CITIZENS IN THE LIGHT OF ŞER'İYE SİCİLLS (SHARIA RECORDS): THE CASE OF KONYA (1700-1725)

Abstract

Konya, one of the important cities in the Ottoman era, housed Non-Muslims as well as Muslims as in many other Ottoman cities in the first quarter of the 18th century. Although Non-Muslims constituted the majority in quarters such as İçkale, they did not live in ghettos or were not confined to one or more quarters; instead, they lived together with Muslims in many neighborhoods. Non-Muslims were subject to the laws of their own religious community on matters concerning family law such as marriage, divorce and inheritance. However, it is observed that they sometimes preferred the statutes put forth by the Islamic family law and customs and traditions that were widely followed by the Muslim community. In addition, Non-Muslims continued to prefer principles issued by the Islamic law although the state prohibited this through firmans. This is quite important in that it shows how people living in a Muslim community are

* Ciepło 19. Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Dönemi Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu'nda, 26-30 Temmuz 2010 Van'da sunulan tebliğin daha önce yayınlanmamış metnidir.

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. isak@selcuk.edu.tr

affected by the traditions, customs and law of that community. Besides Islamic laws' principles regarding marriage and divorce, Non-Muslims widely observed the custom of engagement, which was considered to be the first step towards marriage.

Key Words

Konya, Non-Muslim, Family of Non-Muslim, Family Life, Non-Muslim Ottoman Citizens.

GİRİŞ

Bu çalışmada, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde (1700-1725), Konya'daki gayrimüslim Osmanlı teb'asının aile hayatı incelenecektir. Bu çerçevede onların nişanlanmaları, evlenme ve boşanmaları ile sosyal güvenlik uygulamaları olarak da, vasî tayini ve nafaka bağlanması gibi konular, şer'îye sicilleri ışığında, kısaca ele alınıp ortaya konulacaktır. Çalışmanın kaynağını ise esas olarak, bu devre ait 14 adet Konya şer'îye sicili teşkil etmiştir.

Bilindiği gibi Osmanlı hukuku geniş ölçüde İslâm hukukuna dayandığından, gayrimüslimlerle ilgili düzenlemeler de, İslâm'daki "zimet" hukuku çerçevesinde şekillenmiş, Osmanlı toplum yapısı da dinî bakımdan Müslimler ve gayrimüslimler olmak üzere ikiye ayrılmıştır¹.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler bazen ayrı mahallelerde oturmakta iseler de, çoğu zaman, rahatlıkla Müslümanlarla aynı mahallelerde ikamet edebilmekteydiler. Bir Müslüman da gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı bir mahallede çekinmeden yaşayabilirdi. Her Müslüman mahallesinde cemaatin lideri imam, gayrimüslimlerin mahallelerinde ise dinî liderler papazlar ve hahamlardı. Cemaatleri birbirinden ayırmada din önemli bir faktör olup, genel olarak gayrimüslimlerden bahsedilirken "zimmî"; Hıristiyanlar için "Nasarâ", Yahudiler için ise "Yehûd" tabiri kullanılmakta, fakat zimmînin hangi din ve mezhepten olduğu pek belirtilmemektedir².

Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan Konya, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde pek çok Osmanlı şehrinde olduğu gibi, Müslümanların yanında gayrimüslimleri de barındırmaktaydı. Gayrimüslimler İçkale, Çiftenerdübân ve Kâdiâlemşâh gibi bazı mahallelerde çoğunlukta olmakla birlikte, bir getto hâlinde, bir veya birkaç mahalleye tecrid edilmiş olmayıp, Müslümanlarla birlikte karışık şekilde yaşıyorlardı. Şehirde, bu dönemde 140 civarında mahalle mevcut olup, takip edilebildiği kadarıyla, bunların en azından 51'inde Müslümanlarla gayrimüslimler karışık olarak oturmaktaydı. Ancak sicillerden elde edilen bilgilerle bunların hangi millete mensup olduklarını tespit etmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır.

Gayrimüslim teb'a evlenme, boşanma ve miras gibi aile hukuku ile ilgili meselelerde kendi dinî cemaatlerinin hukukuna tâbi idiler. Buna rağmen, bazen İslâm aile hukukunun ortaya koymuş olduğu hükümleri ve İslâm toplumu arasında yaygın olarak yaşayan âdet ve gelenekleri tercih ettikleri görülmektedir. Bunda da, kendi hukuk sistemlerinin aile hukuku bakımından oldukça katı kurallara sahip olmasının etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra gayrimüslimlerin, devletin fermanlarla yasaklamasına³ rağmen, İslâm hukukunun ortaya koyduğu prensiple-

¹ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s.7-8.

² Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul 2008, s.158.

³ Metropolit tayini ile ilgili ferman ve berâtlarda kendi âyinleri üzere râhiblerine müracaat etmeyip kadınlara ve nâiblere nikâh ettirip mirîye gadr eden keferâe tâifesinin men' ve def olunması emredilmektedir. KŞS 10 / 243-1; KŞS 37 / 248-1; KŞS 37 / 248-2.

ri tercih etmeye devam ettikleri de bir vâkı'adır. Bu da, Müslüman bir toplum içerisinde yaşayan bu insanların o toplumun hukukunun kendilerine sağladığı kolaylıklardan faydalanma konusunda ne kadar ısrarcı olduklarını, gelenek ve göreneklerinden nasıl etkilendiğini ortaya koymasına bakımından oldukça önemlidir. İşte burada, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının aile hayatı, Konya örneği çerçevesinde, şer'îye sicillerinden tespit edilen bilgiler ışığında ele alınıp incelenecektir.

I- Gayrimüslim Ailenin Teşekkülü

A- Nişan (Nâmzed)

Türk âdet ve geleneklerinde evliliğe ilk adım olarak kabul edilen nişanlanma, şer'îye sicillerine yansıdığı şekliyle, Osmanlı toplumunda nâmzed olarak ifadesini bulmuştur. İslâm hukuku çerçevesinde, gelenek ve göreneklere uygun olarak aile birliğinin ilk adımını teşkil eden nişanlanma, hem kız hem de erkek tarafının birbirlerini tanımaları açısından önemli bir süreçtir. Bu süreç içerisinde taraflar birbirlerine aile, neseb, maddî varlık, fikir ve düşünce olarak uyum sağlayıp sağlayamayacaklarını test edip görürler. Osmanlı toplumunda evlilik öncesi yaşanan nâmzedlik dönemi, aile birliğinin kurulması sırasında önemli bir yere sahip olmakla birlikte, hukukî bir düzenlemeye tâbi tutulmamıştır⁴.

Evliliğe ilk adım olarak kabul edilen nâmzed âdet ve geleneği, Müslüman teb'a arasında olduğu gibi, Osmanlı teb'ası olan gayrimüslimler arasında da oldukça yaygındı. Nâmzed uygulamaları ile ilgili olarak Konya'da yaşayan zimmîlerin mahkemeye intikal etmiş değişik konuları içeren ilginç kayıtları mevcuttur. Bu kayıtlar genellikle bir anlaşmazlık sonucu mahkemeye müracaat eden kimseler tarafından tescil ettirilen belgeler olup, nâmzedin bozulması ve neticesinde ortaya çıkan mal ve para anlaşmazlıkları ile ilgilidir.

Osmanlı toplumunda, ister Müslim, isterse gayrimüslim olsun, genellikle ana-babalar veya diğer yakınlarının küçük yaşta kız çocuklarını, ileride damat olacak kişiye vaade bulunmaları üzerine nâmzedin gerçekleştiği müşahade edilmektedir. Aile birliğinin temellerinin atıldığı nişan esnâsında, özel bir merâsimin yapıp yapılmadığı ve bu sırada, günümüzdeki gibi, nişanlanan kız ve erkeğe bir yüzüğü takılıp takılmadığı hakkında sicillerden çıkarılan nâmzedle ilgili belgelerde herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Ancak bu bilgilerden hareketle Konya ve çevresinde uygulanan nâmzed âdet ve gelenekleri hakkında bazı kanaatler oluşturmak mümkündür. Bu âdet ve gelenekler cümlesinden olarak, nâmzed merasiminde veya sonrasında yenilmek üzere, erkek tarafının kız tarafına helva ve benzeri tatlılar gönderdiği görülmektedir⁵.

⁴ Osmanlı toplumunda nâmzed geleneği ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. İzzet Sak, "Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18.Yüzyıl Konya Şer'îye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, Konya 2006, s.493-523.

⁵ KŞS 11 / 87-2; KŞS 39 / 118-2; KŞS 40 / 80-1; KŞS 48 / 33-1; KŞS 48 / 76-4; KŞS 50 / 21-3.

Nâmzed töreni yapılırken kız ve erkek tarafının birlikte yiyip içtikleri ve hatta bazen kendilerine ziyafet çektikleri de oluyordu⁶. Nâmzed merasimi sırasında kadınlar ve kızlar arasında eğlence yapılıp yapılmadığı, yapılıyorsa ne gibi eğlencelerin yapıldığı konusunda da sicillerde herhangi bir kayıt yoktur. Fakat kız tarafına verilen altın bilezik ve altın küpe gibi zînet eşyası yanında pek çok giyecek eşyasının verilmesi, günümüzde olduğu gibi, bundan 300 sene önce de, erkek tarafının kıza çeşitli hediyeler verdiğini ve onu giydirip kuşattığını göstermektedir.

Nişan sırasında erkek tarafından kız tarafına çeyiz adı altında çeşitli eşyalar ve paralar verilmesi âdeti Osmanlı toplumundaki gayrimüslimler arasında da yaygın olarak görülen bir uygulama idi⁷. Dikkati çeken bir başka husus ise, gayrimüslimler arasında “terbiye bahâ” adı verilen bir paradan bahsedilmesidir⁸ ki, bu da, evlenecek olan kızın ailesinin kızlarını besleyip büyütme karşılığında damat tarafından bir miktar para aldığını düşündürmektedir.

Genellikle nişanlılık süresinin evlilikle sonuçlanması beklenir; ancak bazen bu süre ayrılıkla da sonuçlanabiliyordu. Müslümanlar arasında oldukça yaygın olarak görülen nişandan ayrılma olaylarının gayrimüslimler arasında da sıkça görülen hadiselerden olduğu ve bunların şer’î mahkemelerde tescil ettirildikleri görülmektedir. Bu konuda, nişanlısından hiç bir karşılık almadan ayrıldığını söyleyenler olduğu gibi⁹, nişan sırasında verdiği parayı geri alıp nişandan vazgeçtiğini tescil ettiren gayrimüslimler de bulunmaktadır¹⁰.

Gayrimüslimler arasında, nişanın bozulmasında pek çok değişik sebep vardı. Bunların en önemlisi din değişikliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Erkek veya kızdan birinin din değiştirerek Müslüman olması, nişanın bozulma sebebi idi¹¹. Bunun yanında nâmzedlisinin melbûsâtını görmeye iktidârı olmamak¹² veya erkeğin bir başka yere giderek, uzun süreli gelmemesi de nişanın bozulma sebepleri arasında sayılabilir¹³.

Gayrimüslimler arasında, gittiği yerde nişanlanan, fakat Konya’ya dönünce bu nişanı bozan zimmî erkekler¹⁴ yanında, nâmzedlisini veya kendisine tâlib olan

⁶ Meselâ Öylebanladı Mahallesi’nden Molla Mustafa bin Veli Efendi, Belvîrân Kazâsı’na tâbi Mescidli karyesinden Abdüsselâm Beşe ibn Abdülkerim’in kızı Fatma’ya nâmzed ettiğinde, Abdüsselâm Beşe’nin karyesine bir öğeç (iki-üç yaşında erkek koyun veya keçi) götürmüş, Abdüsselâm ve karyesi cemaati ile birlikte öğeci pişirip yemişlerdi. KŞS 47 / 188-4 (18 Muharrem 1129 / 2 Ocak 1717).

⁷ Aynedâr Mahallesi’nden zimmî iken adı Erkil olan ve sonradan Müslüman olup Mehmed ismini alan kimse, Mihmândâr Mahallesi’nden Satı bint-i Ohan nâm bîkr-i bâliğa ve nasrâniye’yi nâmzed ettiğinde 1 top ketân bezi, 4 çenber, 1 el makremesi, 1 iri poşu, 1 altun hatem, 2 miskâl gülâbdân, 50 dirhem elvân ipek ve 1 çift boğça (KŞS 44 / 62-2, 9 Rebî’ül-evvel 1122 / 8 Mayıs 1710); Eflâtûn Mahallesi’nden Kösten veled-i Ayvaz nâm zimmî de Bağdâd bint-i Yovan nâm nasrâniye’yi nâmzed ettiğinde ihtiyaçları için 20 guruş vermişlerdi. KŞS 44 / 133-3 (17 Cemâziye’l-evvel 1122 / 14 Temmuz 1710).

⁸ KŞS 45 / 154-3 (8 Muharrem 1127 / 14 Ocak 1715).

⁹ KŞS 49 / 259-2 (28 Ramazân 1136 / 20 Haziran 1724); KŞS 37 / 144-1 (19 Cemâziye’l-evvel 1103 / 7 Şubat 1692).

¹⁰ KŞS 44 / 133-3 (17 Cemâziye’l-evvel 1122 / 14 Temmuz 1710).

¹¹ KŞS 44 / 62-2 (9 Rebî’ül-evvel 1122 / 8 Mayıs 1710).

¹² KŞS 45 / 160-1 (13 Muharrem 1127 / 19 Ocak 1715).

¹³ KŞS 38 / 98-2 (13 Zîl-hicce 1103 / 26 Ağustos 1692).

¹⁴ KŞS 47 / 203-4 (9 Safer 1129 / 23 Ocak 1717).

kimseyi istemeyip bir başka tâlibi ile evlenme arzusunu dile getiren genç kızlar da vardı¹⁵. Bu da, Osmanlı toplumunda, reşîd olan bir kızın kim ile evleneceği konusunda tercih yapma hakkının, en azından imkânının bulunduğu göstermesi bakımından oldukça manidardır. Sicillerde, nişanlısı ile evlenmek istemeyen pek çok kızın tercihini bir başka erkekten yana kullandığını gösteren oldukça çok belge mevcuttur¹⁶.

İslâm hukukuna göre, nişanlı taraflardan birinin ölmesi veya nişanın bozulması hâlinde, erkeğin mehre mahsûben verdiği şeyler mevcut ise aynen veya herhangi bir şekilde elden çıkmış yahut telef olmuş ise bedeli tahsil olunur. Tarafların birbirilerine hediye olarak verdikleri şeyler hakkında ise hibe hükümleri uygulanır. Hediyelerden yiyecek maddeleri ile kaybolan malzemelerin dışında kalan ve karşı tarafın da henüz harcamayıp elinde mevcut olanlar geri alınabilir. Hediyelerin ve mehre mahsûben verilen şeylerin iadesine ilişkin olan hükümler gayrimüslimlere ait drahoma hakkında da geçerlidir¹⁷.

B- Nikâh (Evlenme)

Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmîler, diğer birçok konuda olduğu gibi aile hukukuyla ilgili meselelerde de kendi özel hukuklarına tâbi idiler. Evlilik akdi, bu akdin feshedilmesi, drahoma, çeyiz, mehir ve nafaka gibi bugün için özel hukuk alanına giren meseleler dinî işlerden sayılmıştır. Bu sebeple gayrimüslimlerle ilgili evlenme, boşanma, nafaka, miras vb. konularda yetki kendi dinî otoritelerine verilmişti¹⁸. Zimmîlerin nikâh işlemleri hahamlar, patrikler veya onların tayin ettiği vekiller aracılığıyla yürütülmekteydi. Aile hukukuna ilişkin meselelerden doğan davaları ise patrikhanelerde kurulan heyetlerce görülür ve gereği Osmanlı Devleti'nin icrâ memurlarınca yerine getirilirdi. Zimmîlerin düğün törenleri de yine kendi dinî emirleri, gelenek ve göreneklerine göre yapılırdı¹⁹. Bunun yanında aile hukuku ile ilgili bazı konuları kendi cemaatleri arasında hallederlerken, bazılarında ise şer'î mahkemelere gelerek çözümlenmekte bir sakınca görmemişlerdir²⁰.

Gayrimüslimlerin evlilikleri bağlı buldukları kiliselerinin hukuku çerçevesinde ve sicillerdeki ifadesiyle "âyin-i bâtılaları" üzere gerçekleşmekle birlikte, bazı evliliklerin İslâm hukukunun koymuş olduğu kurallar çerçevesinde şer'î mahkemelerde yapıldığı, mehir-i mu'accel ve mehir-i mü'accel tesmiyesiyle nikâhların da yapıldığı görülmektedir. Yani zimmîler istedikleri zaman kadı önünde evlenip boşanma imkânına sahiptiler. Ancak gayrimüslimlerin şer'î mahkemelerde evlenmeleri kilise tarafından hoş karşılanmamıştır. Zira bu durum kilisenin otoritesini zayıflatırken zimmî din adamlarını da gelir kaybına uğrattıyordu. Çün-

¹⁵ KŞS 40 / 75-2 (16 Ramazân 1114 / 3 Şubat 1703).

¹⁶ KŞS 47 / 164-4 (23 Zîl-hicce 1128 / 8 Aralık 1716); KŞS 46 / 29-3 (5 Reb'ü'l-ewel 1125 / 11 Nisan 1713).

¹⁷ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s.294; Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, İstanbul 2009, s.40.

¹⁸ T. Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, İstanbul 2000, s.108.

¹⁹ Bozkurt, s.14; Karataş, s.43.

²⁰ Rifat Özdemir, "Toka'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Bellekten*, Ankara 1990, Cilt: LIV, Sayı: 211, s.1016.

kü din adamları kilisede kaydıkları nikâhlardan bir miktar vergi alıyorlardı. Kili-
senin aldığı bu vergiye benzer şekilde Osmanlı Devleti de evlenecek olan kişiler-
den bir miktar vergi almaktaydı ki, buna “resm-i arûs” veya “resm-i gerdek” de-
nirdi²¹.

Şer’iye sicillerine yansıyan kayıtlarda, Konya’da yaşayan gayrimüslimler ara-
sında gerçekleştirilen nikâh akitlerinin çoğunda “*kendi âyîn-i bâtilamız üzere akd-ı
nikâh eyledik*” ifadesi yer almaktadır ki, bu ifadeden, evlenen çiftin nikâh akitlerini
kendi mabetlerinde, kendi dinî liderlerinin gözetiminde ve kendi dinî hükümleri-
ne göre yaptıkları anlaşılmaktadır. Ancak zimmîler istedikleri takdirde, şer’î mah-
kemeye müracaat ederek, İslâm hukukunun koymuş olduğu hükümler çerçeve-
sinde, mehr-i mu’accel ve mehr-i mü’accel tesmiyesiyle de nikâh akidlerini yaptı-
rabilmekteydiler. Konya’nın Mihmândâr Mahallesi’nden olup 20 yaşına girdiğini
söyleyen Penbak bint-i Andon nâm bîkr-i bâliğa ve nasrâniye ile nâmzedlisi Hace-
tor veled-i Müyesser nâm zimmînin nikâh akidleri buna güzel bir misaldir. Pen-
bak, Konya mahkemesinde, nişanlısı Hacetor huzurunda: “*Merkûm Hacetor zimmî
benim bundan akdem nâmzedlim olmağla hâlâ üçer kat melbûsât ve 1 şim kuşak mehr-i
mu’accel ve beyinimizde ma’lûm mehr-i mü’accel ile âyîn-i bâtilamız üzere nefsimi tezvîce
izin verdim*” deyince, sözlerini Hacetor tasdik etmiş ve evlilikleri tescl edilmiştir²².
Penbak ile Hacetor’un nikâhlarında dikkati çeken husûs, nikâh kıyılırken İslâm
âile hukûkunun getirmiş olduğu hükümlerden biri olan mehir prensibinin uygu-
lanmış olmasıdır. İslâm hukukunda mevcut olan mehir Yahudilik ve Hıristiyan-
lık’ta yoktu²³. Ancak burada da görüldüğü gibi Penbak’ın mehri İslâm gelenekle-
rine göre tespit edilmiş olmasına rağmen, evlenme töreni yine de kendi “âyîn-i
bâtilaları” ve geleneklerine göre yapılmıştır.

İslâm’daki mehrin aksine, Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta evlenecek olan kadın
tarafından kocaya verilen ve evliliğin sona ermesi durumunda iade edilmeyen
“drahoma” vardı. Drahoma miktarının çok fazla olması sebebi ile zaman zaman
kızın ailesi zor duruma düşmekteydi. Hatta bazen ilk kızını evlendiren ailenin
ikinci kızına verebilecek bir şeylerinin kalmadığı da olurdu. Bununla birlikte ev-
lenmeden önce kadına verilen ve evlenme gerçekleşmezse iade edilen bir miktar
eşya vardı ki buna da “çeyiz” denirdi²⁴. Hem drahomanın ve hem de çeyiz mikta-
rının çok fazla oluşu sebebiyle kilise zaman zaman her ikisine de bir çekidüzen
vermeye çalışmıştır²⁵.

²¹ Zimmîlerin ödediği resm-i arûs genellikle Müslümanlardan alınanın yarısı idi. Evlenecek olan Müslüman kadınların bakire olanları için 60, dul olanları için 30 akçe; zimmîlerin bakireleri için 30, dul olanları için de 15 akçe alınmaktaydı. Karataş, s.48.

²² KŞS 45 / 47-4 (3 Şa’bân 1126 / 14 Ağustos 1714).

²³ Karataş, s.45.

²⁴ Bilindiği gibi Ortodokslarda kız tarafı oğlan tarafına çeyiz vermektedir. Sicillerdeki genel görüntü ise bunun tam tersi bir durumu yansıtmaktadır. Yani zimmîler İslâm aile hukukuna uygun olarak evlenmekte, zimmî kadınlar da Müslüman kadınlar gibi mehir almaktadır. Kemal Çiçek, “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihi”, *Pax Otomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ankara 2001, s.42.

²⁵ Meselâ Patrik II. Kallinikos 1701 tarihinde, çeyiz miktarının aileyi fakirleştirdiği gerekçesiyle çeyizi küpe, bilezik ve yüzük olarak belirlerken, Patrik I. Samuel de 1767 yılında yayınladığı evlilikle ilgili bir emirle drahomanı tamamen kaldırarak çeyiz miktarını iyice azaltmıştır. Karataş, s.45.

Şer'îye sicillerine yansıyan zimmîlerle ilgili bazı belgelerde ister öz, isterse üvey olsun, babaların kızlarına evlenirken mehir olarak çeşitli eşyalar verdikleri²⁶; bazı belgelerde ise evlenecek olan erkeğin müstakbel eşinin ailesine maddî yardım yaparak kızlarına çeşitli eşyalar alması için para verdikleri de görülmektedir²⁷.

İster gayrimüslim, isterse Müslim olsun, Konya'da çiftlerin evlenmesi sırasında düğün töreni yapıldığı, hatta bu arada kadınların da bir araya gelerek eğlendikleri şer'îye sicillerine yansıyan belgelerden anlaşılmaktadır. Bu eğlenceler sırasında meydana gelen bir kaza sonucu mahkemeye intikal etmiş olan bir olayda bunu açıkça görmek mümkündür. Şeyh Ahmed Mahallesi'nden Asiye ve Fahri bint-i Mehmed nâm bîkr-i bâliğaların evlerinde düzenledikleri düğün derneği sırasında kadınların üzerinde toplandıkları tahta pûşun yıkılması sonucu altında kalan beş yaşındaki Fatma ve üç yaşındaki Saliha adlı iki küçük kız çocuğu yaralanmıştır²⁸.

Zimmîlerin nişan ve nikâh gibi konularda şer'î mahkemeye müracaatlarının yanı sıra evlendikten sonra aralarında çıkan problemlerde yine kadıya müracaat ederek bunun çözülmesini istedikleri de görülmektedir. Buna güzel bir misal evlendikleri halde karısının nefsinin kendisine teslim etmediği iddiasında bulunan Aklan Mahallesi'nden Ayvaz veled-i Sanbe'nin davasıdır. Ayvaz, mahkemede, Mâryem bint-i Eci huzurunda babası Eci zimmî dahi hazır olduğu hâlde üzerine dava edip: *"Târih-i kitabdan üç gün mukaddem mezbûre Mâryem nâm bîkr-i bâliğayı kendi hüsn-i rızâsı ve işbu hâzır-ı bi'l-medîs olan babası Eci zimmî izniyle ve beynimizde ma'lûm olan mehr-i mu'aceli üzerine âyin-i bâtilamız üzere keşîş akd edip zevcem olmuş iken mezbûre Mâryem nefsinin bana tesliminden imtinâ' ider su'âl olunup takrîrleri tahrîr ve mûcib-i şer'îsi icrâ olunması matlûbumdur"* deyince, Mâryem cevâbında anlatılanların tamamını kabul etmiş ve nefsinin tesliminden çekinmediğini söylemiştir. Mâryem'in babası Eci'nin de, kızı Mâryem'in Ayvaz'ın zevcesi olduğunu kabul etmesi üzerine durum tescil edilmiştir²⁹.

Kocasının ölümünden sonra başkası ile evlenme arzusunda olup izin için, mahkemeye gelerek kocasının öldüğünü tespit ve tescil ettiren Eflâtûn Mahallesi'nden Mâryem bint-i Kirakos nam nasrâniye gibi gayrimüslim kadınlar da vardı. Mâryem mahkemede, daha önce kocası olup zimmî iken şeref-i İslâm ile müşerref olan Hasan bin Murâd'ın Cezîre-i Girid'e gemi ile giderken gemi içinde vefât edip denize atıldığını mahkeme huzurunda şâhitlerle ispatlamış ve bir başkası ile evlenmesi için izin talebinde bulunmuştur. Sonuçta kendisine bu izin verilmiştir³⁰.

²⁶ İmâret Mahallesi'nden Avanos veled-i Miyaşer, üvey kızı Hereke bint-i Pârsîh evlenirken çeyiz olarak ona bir miktar hırdavât vermişti. KŞS 40 / 79-1 (25 Şa'bân 1114 / 14 Ocak 1703).

²⁷ Meselâ İçkale Mahallesi'nden Arslan veled-i Yovan nâm zimmî nişanlısı Meryem nâm nasrâniyeyi akd-i nikâh ederken kızın annesi Esmâ'ya geline başlık alıvermesi için sekiz gurus vermiştir. Ancak kaynanasının başlığı almaması üzerine parayı geri istemiş ve aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. Arslan'dan parayı başlık alması için verdiğine dair şâhit getirmesi istenmiş, fakat şâhit bulamayanca davasından vaz geçmek zorunda kalmıştır. KŞS 45 / 154-3 (8 Muharrem 1127 / 14 Ocak 1715).

²⁸ KŞS 43 / 138-3 (7 Şa'bân 1119 / 3 Kasım 1707).

²⁹ KŞS 48 / 89-3 (25 Receb 1130 / 24 Haziran 1718).

³⁰ KŞS 44 / 172-1 (4 Receb 1122 / 29 Ağustos 1710).

Hem kendi çalışmalarımızdan, hem de Osmanlı toplumu ile ilgili diğer çalışmalarından Müslümanlar arasında çok kadınla evlilik oranının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Aynı durum zimmîler için de geçerlidir³¹. Hatta burada şunu da söyleyebiliriz ki, şer'îye sicillerde yaptığımız onca çalışmaya rağmen, birden fazla kadınla evli olan bir zimmîye hiç rastlanılmamıştır.

II- Aile Birliğinin Dağılması (Boşanma)

İslâm hukuku esas itibarıyla boşama hakkını kocaya vermiştir. Erkek istemediği bir evlilikten dilediği anda kurtulma imkânına sahiptir. Aynı şekilde, boşanmanın meşru görüldüğü Yahudilik'te de boşanma yetkisi kocanın elindedir. Erkek hazırladığı boşanma ilamını şahitler huzurunda hanımına vererek onu boşamış olur³². Boşanma konusunda Hıristiyan mezhepleri arasında farklı anlayışlar olmakla birlikte, genellikle Hıristiyanlık'ta evlilik kutsal ve çözülemez bir birliktelik olarak görüldüğünden, boşanmamak evliliğin en temel özelliklerinden biri olmuştur. Hıristiyanlığın boşanmayı neredeyse imkânsız hale getirmesi bu dine mensup insanların evlilikten uzaklaşmalarına sebep olduğu gibi, bazı Hıristiyanları evlilik dışı birlikte yaşamaya yöneltmiştir³³.

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin evlenmelerinde olduğu gibi boşanmalarında da kendi cemaat mahkemeleri ve din adamları yetkili kılınmıştır. Boşanmak isteyen zimmîler gerekli şartlar oluşmuşsa, kendi cemaat mahkemelerine müracaat etmek suretiyle, evliliklerini sona erdirebilmişlerdir. Bununla birlikte evlenirken nasıl şer'î mahkemeye müracaat eden zimmîler varsa, boşanırken de yine şer'î mahkemeleri tercih ederek İslâm hukukuna göre boşanan zimmîler de vardı. Osmanlı toplumundaki zimmîlerin, bilhassa Hıristiyanların, boşanma meselesinde şer'î mahkemeleri tercih etmelerinin en önemli sebeplerinden biri, kendi dinlerinde boşanmanın zor olmasıdır³⁴. Bilindiği gibi kilise hukuku boşanmayı kesinlikle yasal kabul etmemekte ve bu yüzden boşanma için zor şartlar aramaktadır. Hâlbuki İslâm hukukuna göre boşanma daha kolaydır. Öte yandan İslâm hukukuna göre zimmîlerin kadı huzurunda boşanması için herhangi bir engel de yoktur. Bu durumda zimmîler, özellikle kadınlar boşanmak için kadı mahkemelerine başvurmakta ve buradan aldıkları boşanma hüccetinin cemaat mahkemesi kayıtlarına geçirilmesini talep etmekteydiler. Çünkü boşanmalarının cemaat mahkemesinde tanınmaması hâlinde tekrar evlenmelerinin mümkün olmadığını, dahası cemaati ile ihtilafa düşeceklerini bilmekteydiler³⁵. Bunun yanında zimmîlerin kadı mahkemesine başvurmalarının bir başka sebebi de boşanma için kadı mah-

³¹ Karataş, s.58-59.

³² Karataş, s.63.

³³ Karataş, s.64.

³⁴ Karataş, s.66.

³⁵ Çiçek, s.38.

kemesinde alınan harç miktarının azlığı, formalitelerin basit ve az olması, boşanmada aranan şartların makul olması gibi sebeplerin de etkili olduğu söylenebilir³⁶.

Şer'î mahkemeye boşanmak için başvuran gayrimüslimler için Osmanlı Aile Hukuku'nun kaynağını teşkil eden İslâm Aile Hukuku'nda farklı üç çeşit boşanma vardır. Bunlardan birincisi kocanın tek taraflı irâde beyânı ile gerçekleşen "talâk"; ikincisi karı-kocanın karşılıklı anlaşarak boşanmaları olan "muhâla'a" ve üçüncüsü de belirli sebeplerin varlığından dolayı kadının mahkemeye müracaatla hâkim kararıyla ayrılması olan "tefrîk"dir³⁷.

A- Kocanın Tek Taraflı Boşaması (Talâk)

Osmanlı Aile Hukuku'nun kaynağını teşkil eden İslâm Aile Hukuku'nda bütün boşanmalara genel olarak "talâk" denmekteyse de, çağdaş İslâm Hukuku eserlerinde "talâk", daha ziyade kocanın tek taraflı irade beyanıyla karısını boşamasıdır. Bu tür boşanmalarda herhangi bir boşanma sebebinin var olması gerekmediği gibi, meydana gelebilmesi için bir mahkeme kararına da gerek yoktur; kocanın "seni boşadım", "boş ol" gibi bu yöndeki iradesini belirleyen tek taraflı irade beyanı boşanmanın meydana gelmesi için yeterlidir³⁸.

Gayrimüslim çiftler arasındaki boşanmalarda da İslâm hukukunun hükümleri uygulanabiliyordu. Bu konuda fıkıh kitaplarında birçok hüküm bulunuyordu. Örneğin, bir zimmînin karısını üç talakla boşaması geçerli kabul edilmekteydi³⁹.

Şer'îye sicillerine yansıyan gayrimüslimlerle ilgili talâk belgelerinde karısını boşamak arzusunu izhar eden erkeklerin genellikle âhar diyarda buldukları ve vekâlet vermek suretiyle bu işi gerçekleştirdikleri görülmektedir. Konya'nın Türkali Mahallesi'nden Avanos veled-i Asvazator bunlardan biri idi. Avanos'un vekîli olan Asvazator veled-i Kırkor mahkemede müvekkilinin karısı Rûmsimâ bint-i Kırkor huzurunda vekâleten: "*Müvekkilim mesfûr Avanos târîh-i kitâbdan üç ay mukaddem diyâr-ı âhara âzîm olduğu hinde zevcem mesfûre Rûmsimâ'yı tatlık etmeğe seni vekil eyledim deyu beni vekil etmekle ben dahî işbu mesfûre Rûmsimâ'yı vekâletim hasebiyle tatlık eyledim iddeti münkaziye oldukda nefsini dilediği kimesneye tezcîc eylesün*" diyerek müvekkilinin karısını boşadığını tescil ettirmişti⁴⁰.

Aynı şekilde Konyalı olup hâlâ Galata'da Uğurlu zimmî boyahânesinde misâfir olarak sâkin olan Bağdaser veled-i Yagob nâm zimmî de, hem Konya'nın İmâret Mahallesi'nde oturan zevcesi Anna bint-i Bogasıb nâm nasrâniyeyi bâin talâk (geri dönüşü olmayan talâk) ile boşamak ve hem de elinde bulunan mülk menziline almak üzere, Konya'nın Zincirlikuyu Mahallesi'nden Osman Beg bin

³⁶ Çiçek, s.41.

³⁷ Mehmet Âkif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma 'Tefrik'", *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İstanbul 1996, s.23 vd.

³⁸ Aydın, s.23.

³⁹ Soykan, s.116.

⁴⁰ KŞS 45 / 167-1 (21 Muharrem 1127 / 27 Ocak 1715).

Halâl'i vekîl tayin eylemiş, Osman Beg de, Konya mahkemesinde müvekkili adına boşanma işlemini gerçekleştirdiği gibi evi de geri almıştır⁴¹.

Kocasının kendisini talâk kastıyla şart ederek boşadığını, buna rağmen, yine de zevce olarak elinde tutmak istediğini iddî'a ederek, talâkın vukû' bulduğunun tescil edilmesini isteyen kadınlar yanında⁴²; bu iddiasını ispatlayamayan kadınlar da vardı⁴³. Hatta sadece erkekler değil, kadınlar da talâk için şart edebiliyorlardı⁴⁴.

B- Karşılıklı Anlaşma İle Boşanma (Muhâla'a)

İslâm hukukunda ikinci bir boşanma şekli ise karı-kocanın karşılıklı anlaşarak ayrılmalarıdır ki, buna "muhâla'a" veya "hul" adı verilir. Bu tür boşanmada ayrılma talebi genellikle kadından gelir ve kadın belirli bir mal, umumiyetle alacak olduğu mehir karşılığında kocasından kendisini boşamasını ister. Koca bu teklifi kabul eder de karısını boşarsa, boşanma gerçekleşmiş olur. Görüldüğü gibi bu boşanmada da bunu sağlayan, kocanın irade beyanıdır. Burada ayrılma talebi kadından geldiği için, kadın boşanma ile kocasının yükleneyeceği büyük maddî külfetten (mehir ödemekten) kocasını kurtarmayı teklif etmekte ve bu yolla kocasını külfetsiz bir boşanmaya razı etmektedir. Koca boşamaya razı olmazsa, kadının istemiş olması tek başına boşanma için yeterli değildir⁴⁵.

Şer'îye sicillerinde bulunan muhâla'a belgelerinde kadınların kocalarından almaktan vazgeçtikleri hakların başında genellikle mehr-i mü'eccel, nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâ gelmektedir. Burada şunu ifade etmek gerekir ki, kendisi için çekilmez bir hale gelen evlilikten kurtulmak için kadınlar genellikle kocaları üzerindeki haklarından vazgeçerek onları ayrılmaya razı etmeye çalışmışlardır. Çoğu kez boşanmanın mâlî külfetinden kurtulmak isteyen kocaların da, kadının durumunu istismar edip, talâk yetkilerini kullanmayarak kadını muhâla'a'ya zorladıkları ve böylece mehr ve iddet nafakası ödemekten kurtulmaya çalıştıkları görülmektedir⁴⁶.

Muhâla'a, İslâm hukukunun Müslümanlar için getirmiş olduğu boşanma yollarından biri olmasına rağmen, diğer pekçok hukukî uygulamada olduğu gibi,

⁴¹ KŞS 50 / 138-2 (26 Zîl-ka'de 1138 / 26 Temmuz 1726).

⁴² KŞS 42 / 207-1 (2 Muharrem 1119 / 5 Nisan 1707).

⁴³ KŞS 43 / 171-2 (10 Şevvâl 1119 / 4 Ocak 1708).

⁴⁴ Kocası ile kavga ederek evini terk edip baba evine geri dönen Tütî binti Mihâyil bunlardan biri idi. Tütî'nin kocası olup Sille karyesinden olan Eneştâş veled-i Yorgi, karısı Tütî'yi Konya mahkemesinde da'vâ ederek: "Mezbûre Tütî benim zevcem olup ilâ hâze'l-ân menzilimde benim ile mâ'a müsâkene üzere iken babasının menziline gidüp anda meks itmekle menzilime da'vet eylediğimde muhâlefet üzeredir su'âl olunup yedimde olan fetvâ-yı şerîfe mücibince menzilime gelmeğe tenbîh olunması matlûbumdur" deyince, Tütî cevâbında "ben mezbûrun zevcesi olup lâkin mezbûr beni darb itmekle ben dahî ba'de'l-ıyem eğer ben sana avrat olursam müslüman olayım deyu şart etmişdim hâlâ İslâm'ı kabul etmek murâdım olmamağla zevciyetden imtinâ' eyledim" diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine, Eneştâş'ın mahkemeye sunduğu fetvâda: "Hind-i zimmiye zevci Zeyd'e bir daha sana avrat olursam müslüman olayım dese avrat olıcak şer'an müsli-me olmuş olur mu el-cevâb olmaz" diye buyurulduğundan, fetvâ gereğince Tütî'ye, kocası ile birlikte aynı evde oturması tenbîh edilmiştir. KŞS 37 / 107-2 (5 Reb'ül-âhir 1103 / 26 Aralık 1691).

⁴⁵ Aydın, s.23-24.

⁴⁶ Gül Akyılmaz, *İslâm ve Osmanlı Hukûkunda Kadının Statüsü*, Konya 2000, s.46. Osmanlı toplumunda muhâla'a hakkında geniş bilgi için bkz. İzzet Sak- Alaaddin Aköz, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18.Yüzyıl Konya Şer'îye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Konya 2004, s.91-140.

gayrimüslimler arasında da sıkça görülen bir boşanma şeklidir. Muhâla'a ile boşanmak için mahkemeye müracaat eden gayrimüslimlerin boşanma sebepleri açık olarak belirtilmemekle birlikte, eşler arasındaki şiddetli geçimsizlik sicillerde, *"beynimizde hüsn-i zindegânû ve musâfât olmamağla"* şeklinde formüle edilmiştir. Meselâ Seydîveri Mahallesi'nden Kadem bint-i Murat isimli gayrimüslim hatun, şer'î mahkemede, kocası Sinân veled-i Petros nâm zimmî huzurunda: *"Zevcim mezbûr Sinân ile beynimizde hüsn-i zindegânû ve musâfât olmamağla nafaka-i iddetimden ve me'ûnet-i süknâmdan ve zevciyete müte'allıka cemî' da'vâmdan fâriğâ oldum ol dahî beni boşayup kat'-ı alâka eyledi min ba'd hak ve alâkam kalmadı"* demektedir⁴⁷. Burada Kadem'in mehr-i mü'ecelden bahsetmemesi, kendi hukuklarına göre evlendiklerini ve evlenirken mehr tesmiyesinde bulunmadıklarını; ancak boşanma işlemlerini yine de İslâm hukuku çerçevesinde şer'î mahkemede gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır.

Kendi gelenekleri üzere aralarında mehir kararlaştırmadıklarını açıkça ifade ederek, kocasından alması gereken nafakasından vazgeçtiğini belirtip birlikte sahip oldukları çocuklarının bakımını bir süre üstlenen kadınlara da rastlanılmaktadır. Meselâ aslen Niğde Kazâsı'ndan olup, Konya'da İçkal'a Mahallesi'nde misâfir olarak bulunan Eneştâş bint-i Bağdesin isimli kadın, mahkemede, daha önce kocası olan Nikola veled-i Baylı ile aralarında geçimsizlik olduğunu ifade ederek: *"Âyin-i bâtilamız üzere beynimizde mehr-i mü'ecel tesmiyesi olmamağla nafaka-i iddet-i ma'lûmeden fâriğ ve me'ûnet-i süknâm kendi üzerime olmak üzere merkûmun firâşından ve benden tevelliüd iden altı yaşında sagîre kızım Anna'yı bir sene tamamına değîn kendi malımdan infâk ve iksâ idüp merkûm Nikola'dan nafaka taleb itmemek üzere beş guruş aldım ve bir sîm arakiye merkûma verüp zevciyete müte'allık âmme-i de'âvîden ibrâ itmek üzere"* hul' olduğunu söylemektedir⁴⁸.

Yukarıdaki belgede de görüldüğü gibi, muhâla'a ile boşanan kadınların, genellikle küçük yaştaki çocuklarının bakım ve terbiyelerini üstlenmek durumunda kaldıkları görülmektedir. Annelerinin bakımına muhtaç olan küçük yaştaki çocukların umumiyetle yedi yaşına veya bülûğâ erinceye kadar bakımları anneleri tarafından yapılmaktaydı⁴⁹.

Muhâla'a belgelerinin genellikle kadınlar tarafından tescîl ettirildiği görülmekle birlikte, erkekler tarafından yapılan tescîller de vardı. Hatta aradan bir süre geçtikten sonra, muhâla'a yaptıklarını mahkemeye gelerek ifade eden ve hüccet verip boşandığı karısının istediği ile evlenebileceğini belirten zimmî kocalara⁵⁰; geçinemediği kocasından ve kendisi için çekilmez hâle gelen evlilikten kurtulabilmek için mehr-i mü'ecel, nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâlarından vazgeçip bir de

47 KŞS 10 / 43-3 (2 Şa'bân 1070 / 13 Nisan 1660).

48 KŞS 47 / 230-4 (28 Reb'ül-evvel 1129 / 12 Mart 1717).

49 KŞS 44 / 83-3 (28 Reb'ül-evvel 1122 / 27 Mayıs 1710).

50 KŞS 42 / 256-3 (29 Safer 1119 / 1 Haziran 1707).

üstüne üstlük kocasına para ve çeşitli mallar veren zimmî kadınlara⁵¹ da rastlanılmakta idi.

C- Hâkim Kararı İle Boşanma (Tefrîk)

İslâm hukukunda üçüncü bir boşanma şekli de “tefrîk”dir. Bu boşanma nev’inde ise belirli sebeplerin varlığında, eşlerden birisi, umumiyetle kadın mahkemeye başvurmakta ve hâkimden boşanmayı talep etmektedir. Sebeplerin vârid olması durumunda hâkim, tarafların ayrılmasına hükmetmekte ve bu hükümle boşanma gerçekleşmektedir. Bu şekilde boşanmalarda kocanın bunu istemiş olması şartı yoktur; boşanma kocanın veya eşlerin irade beyanıyla değil, hâkimin hükmüyle gerçekleşmektedir. İşte bu tür boşanmaya “kazâî boşanma” veya “tefrîk” denilmektedir⁵².

Gayrimüslim eşler arasında tefrîk uygulamasını gerektirecek en önemli husus kadının din değiştirerek Müslüman olmasıdır. Eğer Hıristiyan bir kadın din değiştirerek Müslüman olursa, kocasına da Müslüman olması teklif olunur. Ancak erkek dinini değiştirmeyi kabul etmezse, bu durumda hâkim kadını kocasından boşar⁵³. Ancak ehl-i kitap bir kadınla evli olan gayrimüslim koca Müslüman olursa, karısı kendi dininde kalmaya devam edebilir ve ayrılmasını gerekmez⁵⁴.

Sicillerde gayrimüslim tefrîkiyle alakalı bir adet belge bulunmuş olup, tefrîk sebebi kadının dinini değiştirmesidir. Gayrimüslim iken Müslüman olan Yediler Mahallesi’nden Ayşe bint-i Abdullah nam hatun mahkemede durumunu şöyle anlatmakta ve istediği biri ile evlenmesi için izin talebinde bulunmaktadır:

“Tarih-i kitabdan üç ay mukaddem ben dîn-i bâtıldan teberrî (beri olmak-sevmeyip yüz çevirmek) ve hak dîni kabûl ve şeref-i İslâm ile müşerreffe olmam ile bundan akdem zevcim olan Paril veled-i Haçir zimmîye dahi İslâm arz olunup İslâmı kabûl etmemekle kendüden mutallaka oldum ve mezbûr Paril zimmîye İslâm arz olalı târîh-i kitâba gelince iki ay mürûr idüp ve mârû’z-zıkr iki ayda üç defa hayz görmem ile nefsimi âhara tezvîc ve akd-ı nikâh murâd ederim” deyince, söyledikleri Müslüman şahidler tarafından da onaylanmış ve Ayşe Hatun’a dilediği kimse ile evlenme izni verilmiştir⁵⁵.

⁵¹ KŞS 40 / 62-2 (28 Şa’bân 1114 / 17 Ocak 1703).

⁵² Aydın, s.24. İslâm hukuku eşlerin bazı sebeplerle, örneğin eşlerden birinin müşterek hayatı diğeri için tehlikeli kılan, karı kocalık ilişkilerini güçleştiren veya imkânsız hâle getiren hastalıkları ya da fizyolojik kusurları sebebiyle, hâkime müracaat ederek evlîğe son verilmesini istemelerine cevaz vermiştir. Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988, s.87.

⁵³ Bu konuda Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi’nin verdiği fetva’da: “Zeyd-i nasrânînin zevcesi Hind-i nasrâniye şeref-i İslâm ile müşerreffe olup ba’dehu Zeyd’e İslâm arz olundukda Zeyd ibâ eylese Hind Zeyd’den tefrîk olunur mu? El-Cevâb: Oluur” denilmektedir. Çatalcalı Ali Efendi, Fetâvâ-yı Ali Efendi, C.I, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1311, s.32. Fakat erkek kendisine teklif edilen İslâm’ı kabul ederse nikâhları devam eder. “Zeyd-i zimmînin zevcesi Hind-i nasrâniye şeref-i İslâmla müşerreffe olduktan sonra Zeyd’e İslâm arz olundukda Zeyd hele görevim mülâhaza ideyim deyüp Hind Zeyd’den tefrîk olunmadın Zeyd üç gün mürûrunda şeref-i İslâmla müşerreffe olsa nikâh-ı sâbık üzere ibkâ olunur mu yohsa tekrâr akd-ı nikâha muhtâc mıdır? El-Cevâb: İbkâ olunur”. Mentş-zâde Abdurrahîm Efendi, Fetâvâ-yı Abdurrahîm, C.I, Dersa’âdet 1243, s.160. Aynı konu ile ilgili aynı yerde pek çok değişik fetva bulunmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili olarak bkz. Soykan, s. 116.

⁵⁴ Soykan, s. 117.

⁵⁵ KŞS 44 / 158-2 (19 Cemâziye'l-âhîr 1122 / 15 Ağustos 1710).

III- Sosyal Güvenlik Uygulamaları

Araştırma yaptığımız Konya şer'îye sicillerinde gayrimüslimlere ait sosyal güvenlik uygulamaları ile ilgili iki tür belge bulunmaktadır. Bunlardan biri vasî tayini, diğeri de nafaka takdîri belgeleridir.

A- Vasî Ta'yîni

Vasî, kendisine bir şey vasiyet edilmiş kimse demek olup genellikle miras mallar üzerinde kendisine tasarruf yetkisi verilmiş kimse hakkında kullanılan bir tabirdir. Bir kimsenin ölmeden önce, malının tasarrufunu veya çocuklarının işlerini görmek üzere tayin ettiği kimseye "vasî-i muhtâr" (seçilmiş vasî), ölen kimsenin küçük yaştaki çocuklarının işlerini görmek ve mallarını tasarruf etmek için kadı tarafından tayin edilmiş kimseye de "vasî-i mansûb" (tayin edilmiş vasî) denilir⁵⁶.

İslâm hukukunda ölen bir kişinin mirası eşi, çocukları ve diğeri mirasçılara intikal ederdi. Eğer ölen bir kişinin evlâtlarından küçük olanlar varsa, bunlar reşid olana kadar, onlara babaları ya da annelerinden kalan malları kollayıp gözetmek için aileden ya da mahalleden uygun biri vasî olarak tayin edilirdi. Bu uygulamanın gayrimüslimler için de geçerli olduğu sicillerde bulunan çok sayıdaki vasî tayin hüccetlerinden anlaşılmaktadır. Bu çalışmaya kaynak teşkil eden sicillerden gayrimüslimlerle ilgili elde edilen belgelerin büyük bir kısmının vasî tayin hüccetleri olduğu söylenebilir.

Sicillerde vasî tayini hüccetlerinde genellikle anne-babasından biri veya her ikisi ölen küçük yaştaki gayrimüslim çocuklarının şer'î işlerini görüvermek ve kendilerine ebeveynlerinden kalan mîrâs malların muhâfazası için, kadı tarafından güvenilir, çocuğun bakım ve gözetimini yapabilecek biri vasî olarak tayin edilmektedir. Tayin edilen vasîlerin özellikleri "... müstakîm ve vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdir ..." şeklinde formüle edilmiştir.

Sicillerde babaları ölen gayrimüslim çocuklara daha ziyade annelerinin⁵⁷, anneleri ölen çocuklara da babalarının vasî olarak tayin edildiği görülmektedir⁵⁸. Hem annesi hem de babası ölen küçük yaştaki çocuklara ise diğeri yakınlarından biri vasî olarak tayin edilmekteydi. Bunlar arasında büyük kız⁵⁹ veya erkek kardeşler⁶⁰, amca⁶¹ veya dayı⁶², amcaoğlu⁶³ veya halaoğlu⁶⁴, anneanne⁶⁵ veya babaanne⁶⁶, anneden veya babadan dedeler⁶⁷ de vardı. Nâdiren de olsa, yakınlık derecesi

⁵⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, C.V, İstanbul 1985, s.116.

⁵⁷ KŞS 41 / 79-2; KŞS 42 / 243-2; KŞS 47 / 113-4; KŞS 38 / 71-1; KŞS 39 / 16-1; KŞS 40 / 144-4; KŞS 41 / 181-3; KŞS 42 / 103-3; KŞS 42 / 104-3; KŞS 43 / 174-3; KŞS 46 / 240-3; KŞS 47 / 113-5; KŞS 48 / 25-1; KŞS 49 / 16-4; KŞS 50 / 238-4.

⁵⁸ KŞS 49 / 113-3; KŞS 49 / 162-5.

⁵⁹ KŞS 47 / 14-2 (22 Cemâziye'l-evvel 1128 / 14 Mayıs 1716).

⁶⁰ KŞS 43 / 219-2 (29 Zîl-ka'de 1119 / 21 Şubat 1708); KŞS 46 / 218-3 (23 Şa'bân 1125 / 14 Eylül 1713).

⁶¹ KŞS 38 / 90-1; KŞS 42 / 123-2; KŞS 47 / 81-4; KŞS 48 / 24-4; KŞS 49 / 133-4.

⁶² KŞS 39 / 65-2, (7 Cemâziye'l-evvel 1103 / 26 Ocak 1692).

⁶³ KŞS 47 / 188-5 (29 Muharrem 1129 / 13 Ocak 1717).

⁶⁴ KŞS 45 / 21-4 (13 Receb 1126 / 25 Temmuz 1714).

⁶⁵ KŞS 41 / 138-4; KŞS 50 / 60-5; KŞS 50 / 145-3.

⁶⁶ KŞS 44 / 118-2 (4 Cemâziye'l-evvel 1122 / 1 Temmuz 1710).

ifade edilmeyenlerin de vasî olarak tayin edildikleri oluyordu⁶⁸. Gayrimüslim çocuklar için daha çok kendi dindaşlarından ve akrabalarından birinin vasî olarak tayin edilmesi adetten olmakla birlikte, bazen Müslüman vasîlerin de atandığı belirtilmekte ise de⁶⁹, biz çalışmalarımızda böyle bir örneğe rastlamadık.

Sicillerde bazen tayin edilen vasînin üzerine bir de nâzır tayin edildiği görülmektedir⁷⁰. Bunun yanında kendi rızasıyla vesâyetten vazgeçen kimseler de vardı ki, bunların yerine hemen yeni bir vasî tayin edilmekte idi. Yeni atanan vasî ise, çocukların mallarını eski vasîden tamamen alarak koruma altına alırdı⁷¹.

Vasî tayin edilen kimse, çocukların malları üzerinde, onların yararına olacak şekilde, istediği gibi tasarruf etme yetkisine sahipti. Bu malı veya parayı çalıştırabilir, ticaret yapabilir veya başkasına borç olarak verebilirdi⁷².

B- Nafaka Takdîri

Sicillerde gayrimüslimlerle ilgili en çok karşılaşılan belgelerden biri de nafaka takdîri hüccetleridir. Bunlar genellikle anne veya babası ölen ya da babası bir başka yerde olan küçük yaşta çocuklara, yaşlılara ve kadınlara nafaka bağlanması ile ilgili belgelerdir.

1- Küçük Çocuklara Nafaka Bağlanması

Sicillerde, genellikle anne veya babası ölen ya da herhangi bir sebeple babası âhar diyarda olan küçük yaşta gayrimüslim çocuklara, içine düştükleri sıkıntıları gidermek için, kendilerinin bakımını üstlenen anne, kardeş, amca veya diğer yakınlarının talebiyle ebeveynlerinden kendilerine intikal eden mallarından nafaka bağlandığı görülmektedir. Nafaka miktarı günün şartlarına göre tayin edilmekteydi. Bu husus, hüccetlerde “kadar-ı kifâye” veya “râyic-i fî'l-vakt” şeklinde formüle edilmiştir.

Daha ziyâde babaları ölen çocuklara annelerinin isteğiyle nafaka bağlandığı müşahede edilmektedir. Meselâ İçkal'a Mahallesinden iken ölen Bayli veled-i Yovan nâm zimmînin sulbiye sagîre kızı Gülcihân'ın vasîsi olan annesi Maryem bint-i Kereki nâm nasrâniye mahkemede: “*Sagîre-i mezbûre Gülçihân hâlâ benim hücr ve terbiyemde olmağla cânib-i şer'den kadar-ı kifâye nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr olunmak matlûbumdur*” deyince, hâkim, çocuğa babasından intikal eden malından yevmî altı akçe nafaka takdîr edip harcama yetkisini annesi Maryem'e vermiştir⁷³. Aynı şekilde Konya'nın Sudirhemi Nâhiyesi'ne tâbi Sille nâm karyeden iken ölen Belşi veled-i Budak zimmînin küçük kızı Küpeli'ye, huzâne hakkı dolayısıyla ba-

67 KŞS 47 / 80-2 (17 Receb 1128 / 7 Temmuz 1716).

68 KŞS 47 / 143-5 (10 Zîl-ka'de 1128 / 26 Ekim 1716).

69 Karataş, s.80.

70 KŞS 44 / 59-3 (7 Rebî'ül-ewvel 1122 / 6 Mayıs 1710).

71 KŞS 49 / 147-1 (1 Cemâziye'l-ewvel 1136 / 27 Ocak 1724).

72 KŞS 42 / 65-2 (16 Şa'bân 1118 / 23 Kasım 1706).

73 KŞS 45 / 32-4 (17 Receb 1126 / 29 Temmuz 1714).

kımını üstlenen annesi Güllü bint-i Zeyne nâm nasrâniyenin talebiyle, babasından intikal eden malından yevmî sekiz akçe nafaka bağlanmıştır⁷⁴. Kürkcü Mahalle-si'nden iken ölen Bogos veled-i Bağdeser nâm zimmînin, nafaka ve kisveye şiddetle ihtiyaç duyan sagîre kızı Anna'ya ise, bakım ve terbiyesini üstlenen kız kardeşi Akgül nâm nasrâniyenin isteğiyle, hâkim; nafaka, kisve ve sâir zarûrî ihtiyaçları için, yevmî birer para bağlamış, harcama yetkisini de ablası Akgül'e vermiştir⁷⁵.

Anne veya babası ölen çocuklara nafaka bağlanması talebiyle müracaat edenler arasında onların bakımlarını üstlenen amcaları⁷⁶, babaanneleri⁷⁷, anneanneleri⁷⁸ ya da dedeleri⁷⁹ vardı.

Çocuklarının nafakasını temin etmeden evini terk ederek bir başka yere giden ve kaybolan gayrimüslimlerin çocuklarına da, yine onların bakımlarını üstlenen anneleri veya diğer yakınlarının müracaatları üzerine, kadı, bu çocuklara da nafaka bağlamaktaydı. Meselâ Sudirhemi Nâhiyesi'ne tâbi Sille nâm karye sakinlerinden Kablan veled-i Eyne zimmînin zevcesi Desbine bint-i Torlu nâm nasrâniye, mahkemede, kocası Kablan zimmînin âhar diyara giderek kaybolduğunu, hâlâ elinde nafaka cinsinden bir şeyi olmadığına dâir İncil ve İsa aleyhisselâm üzerine yemin ederek mahkeme tarafından kendisine ve Kablan'dan olan sagîre kızları Mukaddem ile Mağbenre'ye kocası malından kadar-ı kifaye nafaka bağlanmasını talep etmiştir. Bunun üzerine kadı da, her birine, yevmî sekizer akçeden toplam yirmidört akçe nafaka verilmesini kararlaştırmıştır⁸⁰. Aynı şekilde annesi ölüp babası bir başka yerde olan çocuklara da, kendilerine bakan kimseler tarafından, ölen annelerinden kalan mallarından veya başka yerde olan babalarının mallarından nafaka bağlanması isteniyordu⁸¹.

Osmanlı teb'ası olan gayrimüslimler arasında aile bağlarının oldukça sağlam olduğu görülmektedir. Anne-babası ölen veya babası bir başka yere gidip kendisinden haber alınamayan kimselerin bakıma muhtaç çocuklarını aile fertlerinden biri hemen sahipleniyor ve mahkeme kararıyla onlara nafaka bağlatıyordu⁸².

Yine hızânededen (emzirme hakkı dolayısıyla yakını) kimsesi olmayan ve teyzesinin terbiyesinde bulunan küçük yaştaki çocuğa teyzesinin kocasının talebiyle⁸³ veya üvey babasının bakımında olan küçük çocuğa yine bu şahsın isteğiyle⁸⁴ nafaka bağlandığını görmek de mümkündür.

⁷⁴ KŞS 46 / 125-2 (22 Cemâziye'l-ewvel 1125 / 16 Haziran 1713).

⁷⁵ KŞS 47 / 14-3 (22 Cemâziye'l-ewvel 1128 / 14 Mayıs 1716).

⁷⁶ KŞS 47 / 127-4 (9 Şevvâl 1128 / 26 Eylül 1716).

⁷⁷ KŞS 50 / 165-2 (3 Ramazân 1138 / 5 Mayıs 1726).

⁷⁸ KŞS 49 / 214-4 (23 Receb 1136 / 17 Nisan 1724).

⁷⁹ KŞS 43 / 191-1 (17 Şevvâl 1119 / 11 Ocak 1708).

⁸⁰ KŞS 44 / 55-1 (29 Safer 1122 / 29 Nisan 1710).

⁸¹ KŞS 46 / 90-3; KŞS 43 / 135-3.

⁸² Meselâ bunlardan biri Pîrîpâşâ Mahallesi'nden Meryâm bint-i Manâskân adlı küçük çocuğun üvey halası Nazî bint-i Şahin nâm nasrâniye idi. Nazî'li mahkemeye gelerek: "Üvey karındaşım kızı Meryâm bint-i Manâskân nâm nasrâniye benim hücr ve terbiyemde olup babası Manâskân zimmî âhar diyarda olmağla babası malından olmak üzere cânib-i şer'den sagîre-i mezbûreye kadar-ı kifaye nafaka takdir olunmak taleb ederim" deyince, hâkim, yevmî altı akçe nafaka bağlamıştı. KŞS 43 / 175-3 (11 Şevvâl 1119 / 5 Ocak 1708).

⁸³ KŞS 38 / 216-2 (14 Reb'ül-âhîr 1104 / 23 Aralık 1962).

⁸⁴ KŞS 40 / 72-3 (26 Ramazân 1114 / 13 Şubat 1703).

2- Yaşlılara Nafaka Bağlanması

İslâm hukukuna göre yaşlı ve ihtiyaç sahibi anne-baba veya dede-ninenin nafakaları çocukları veya torunları üzerine aittir. Fakir olan yaşlılar, mahkemeye müracaatla kendi durumunu arz ederek çocuklarından veya torunlarından nafaka talep edebilirler. Böyle durumlarda kendilerinden nafaka talep edilen yakınlar bundan kaçamazlar. Zira mahkeme yaşlıların nafakalarının karşılanmasında çocuklarını veya torunlarını sorumlu tutar⁸⁵. Bu konuda oldukça ilginç bir örnek bulunmaktadır. Beghekîm Mahallesi'nden Pedros veled-i Vâsıl nâm zimmî mahkemede oğulları Safer ve Karfi huzurunda şöyle demektedir: *"Ben pîr-i fânî ve ihtiyâr olup kâr ve kisbe iktidârım olmayup benim zevcemın nafaka ve kisvemize küllî zarûretim olmağla savb-ı şer'den oğullarım mezkûrân mâllarından nafaka takdîr olunmak murâd iderin"* deyince, oğulları Safer ve Karfi'nin, babalarının ihtiyârlığı sebebiyle kendisinin ve annelerinin nafakalarını kazanmaya iktidârı olmayıp, ayrıca ism-i mâl itlâk olunur bir şeyi dahi bulunmadığını belirtmeleri üzerine, hâkim, Pedros için, oğullarının her birinin malından yevmî dörder akçe olmak üzere, toplam sekizer akçe nafaka bağlamıştır⁸⁶.

3- Kadınlara Nafaka Bağlanması

İslâm hukukunda kadın zengin bile olsa, evlilik süresi içerisindeki nafakası kocasına aittir. Herhangi bir sebeple evinden uzaklaşmak durumunda kalan koca, geride bıraktığı karısının ve çocuklarının nafakasını temin etmek mecburiyetindedir⁸⁷. Nafakaları konusunda ihmal edilen kadınlar, mahkemeye başvurarak, kocalarının mallarından kadı kararıyla, onların gıyabında kendilerine ve çocuklarına nafaka tayin edilmesini isteyebilmektedirler. Sicillerde bir başka yerde olan veya kaybolan kocaları üzerine kendilerine ve çocuklarına nafaka bağlanmasını isteyen çok sayıda zimmî kadın görülmektedir. Meselâ Aynedâr Mahallesi'nden Sergiz veled-i Kesek nam zimmînin zevcesi Hümâ bint-i Mânîk bunlardan biri idi. Hümâ Hatun mahkemede şöyle demektedir: *"Zevcim Sergiz âhar diyâra gidüp gaybet-i münkatî'â ile gâyib olup hâlâ yedimde cins-i nafakadan bir şeyi olmamağla merkûm üzerine savb-ı şer'den bana ve merkûmun firâşından mütevellid sağır oğullarım Avanos ve Hacâtor'a kadar-ı kifâye nafaka farz ve takdîr olunmak taleb iderin"* deyince, sözlerinde yalancı olmadığına dâir kendisinden yemin etmesi istenmiş, o da, İncil ve İsâ aleyhisselâm üzerine yemin etmiştir. Bunun üzerine hâkim, Sergiz'in malından olmak üzere, küçük çocukların her birine yevmî altışar akçe ve Hümâ Hatun'a da sekiz akçe, toplam yevmî yirmişer akçe nafaka takdir etmiştir⁸⁸. Aynı şekilde İmarret Mahallesi'nden olup âhar diyarda olan Bünyâd veled-i Yânis nâm zimmînin

⁸⁵ Karataş, s.81.

⁸⁶ KŞS 40 / 103-3 (10 Şevvâl 1114 / 27 Şubat 1703).

⁸⁷ Karataş, s.82.

⁸⁸ KŞS 43 / 74-2 (27 Reb'ül-âhir 1129 / 10 Nisan 1717).

zevcesi Vârtî bint-i Bâryâm da kocasının mallarından kendisine yevmî on akçe, küçük kızına da altı akçe nafaka bağlatmıştır⁸⁹.

SONUÇ

18. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan Konya'da, diğer pek çok Osmanlı şehrinde olduğu gibi, Müslümanlarla gayrimüslimler birlikte yaşamaktaydılar. Gayrimüslimler İçkale gibi bazı mahallelerde çoğunlukta olmakla birlikte, bir getto halinde bir veya birkaç mahalleye tecrîd edilmiş olmayıp, pek çok mahallede Müslümanlarla karışık vaziyette oturuyorlardı.

Gayrimüslim Osmanlı teb'ası evlenme, boşanma ve aile hukuku ile ilgili diğer meselelerde kendi dinî cemaatlerinin hukukuna tâbi olmalarına rağmen, bazen kendilerine kolaylık sağlayan İslâm-Osmanlı Aile hukukunun ortaya koymuş olduğu hükümleri ve Osmanlı toplumu arasında yaygın olarak yaşayan âdet ve gelenekleri de tercih etmişlerdir. Hatta bu amaçla şer'î mahkemelere başvurmadan hiçbir zaman çekinmemişlerdir. Böylece gayrimüslimler, Osmanlı toplumuna büyük bir uyum sağlayarak devletin kendilerine sunmuş olduğu hoşgörü ortamını en iyi şekilde değerlendirmişler ve Osmanlı kadısı sadece Müslümanlar için değil, gayrimüslimler içinde de, ihtiyaç duyduklarında başvurulacak önemli bir makam olmuştur.

KAYNAKLAR

-Konya Şer' iye Sicilleri

-37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50 numaralı siciller.

Diğer Eserler

-AKYILMAZ, Gül, *İslâm ve Osmanlı Hukûkunda Kadının Statüsü*, Konya 2000.

-AYDIN, Mehmet Âkif, "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma 'Tefrik'", *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İstanbul 1996, s.23-35.

-BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, C.V, İstanbul 1985.

-BOZKURT, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989.

-CİN, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988.

_____, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988.

-ÇATALCALI Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, C.I, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1311.

-ÇİÇEK, Kemal, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihî", *Pax Ottomana*, s.31-49.

-KARATAŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, İstanbul 2009.

-MENTEŞ-ZÂDE Abdurrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahîm*, C.I, Dersa'âdet 1243.

-ÖZDEMİR, Rıfat, "Tokat' ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Bellekten*, , Ankara 1990, Cilt: LIV, Sayı: 211, s.993-1052.

-ÖZKAYA, Yücel, *18. Yüzyıl da Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2008.

-SAK, İzzet, "Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18.Yüzyıl Konya Şer' iye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, Konya 2006, s.493-523.

SAK, İzzet - Alaaddin AKÖZ, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18.Yüzyıl Konya Şer' iye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Konya 2004, s.91-140.

-SOYKAN, T. Tankut, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, İstanbul 2000.